

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кафедра психології, соціології та педагогіки, ННІ № 3

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
з навчальної дисципліни
«ПРАКТИКУМ ІЗ ВІКОВОЇ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ»
вибіркова компонента
освітньої-професійної програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
053 Психологія (психолог ювенальної превенції)

за темою – «Психологія учбової діяльності».

Харків 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою ННІ № 3
Протокол від 09.08.2024 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін ХНУВС
Протокол від 13.08.2024 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри педагогіки та психології (Протокол від 08.07.2024 № 13)

Розробник:

викладач кафедри психології, соціології та педагогіки, ННІ № 3, **Олександра РЯЗАНОВА**.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри соціальної психології ХДАК, кандидат психологічних наук, доцент **Ігор ВІДЕНЕСЬ**.
2. Професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3, кандидат психологічних наук, доцент **Світлана ХАРЧЕНКО**.

План лекції

1. Загальна характеристика учбової діяльності
2. Мотиваційний компонент учбової діяльності.
3. Операційний компонент учбової діяльності.
4. Контроль і самоконтроль у структурі учбової діяльності
5. Самостійна учбова діяльність.
6. Змістовний компонент учбової діяльності. Формування і розвиток навичок.

Рекомендована література:

Основна

1. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб.. - К. : Каравела, 2010. - 400 с.
2. Видра О.Г. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб.. - Київ : Центр учб. літ., 2018. - 111 с.
3. Власова О.І. Педагогічна психологія : навч. посіб.. - Київ : Либідь, 2015. - 399 с.
4. Кацавець Р.С. Вікова психологія : навч. посіб.. - Київ : Алерта, 2019. - 111 с.
5. Кордунова Н.О. Психолого-педагогічний практикум для вчителів. - Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2013. - 72 с.
6. Кочеміровська О.О. Вікова психологія для суддів: дитина в контакті з законом. - Харків : Громад. Альтернатива, 2010. - 132 с.
7. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій) : навч. посіб. : / В.П. Кутішенко. - Київ : Центр учб. літ., 2016. - 125 с.
8. Педагогічна психологія : підручник / М.Б. Євтух, Е.В. Лузік, Н.В. Ладогубець, Т.В. Ільїна. - Київ : Кондор, 2015. - 420 с.
9. Савчин М.В. Вікова психологія : навч. посіб. : / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. - К. : Академвидав, 2011. - 360 с.
10. Степанов О.М. Педагогічна психологія : навч. посіб. / О.М. Степанов. - К. : Академвидав, 2011. - 414 с.

Допоміжна

1. Карпенко Є. Вікова та педагогічна психологія : Актуальні студії сучасних українських учених : навч. посібник. – Дрогобич : Посвіт, 2014. – 152 с.
URI: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/348/1/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%84.%20%D0%B2%D1%96%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf>
2. Методика викладання психології у вищій школі : [навч. посіб.] / Ю. Ю. Бойко-Бузиль, С. Л. Горбенко та ін. – К. : Атіка, 2012. – 272 с.
URI: <https://core.ac.uk/download/pdf/84273707.pdf>
3. Михальченко Н.В. Вікова психологія. Навчально-методичний посібник. / Автор-упорядник Михальченко Н.В. - Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2017.- 244 с. URI:

http://dspace.mdu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/213/1/%D0%9C%D0%B8%D1%85%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%92%D1%96%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE-%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf

4. Олейник Н. О. Вікова психологія (з практикумом) : лабораторний практикум / Н.О. Олейник. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2018. – 76 с. URI: <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/6478>

5. Практикум з вікової та педагогічної психології : навчально-методичний посібник / редактор-укладач Н. М. Когутяк. – Івано-Франківськ, 2010. – 126 с. URI: <http://194.44.152.155/elib/local/3627.pdf>

6. Резван О. О Практикум із психології : навч. посібник / О. О. Резван, Н. С. Моргунова, О. В. Кір'янова ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2019. – 157 с. URI: <http://eprints.kname.edu.ua/55297/1/2019%2045%D0%9D%20%D0%BF%D0%B5%D1%87%20%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BA%D1%83%D0%BC.pdf>

7. Сидоренко О.Б. Практикум з вікової та педагогічної психології : навчальний посібник для студентів подвійних спеціальностей з психологією. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. – 262 с. URI: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/21981>

8. Теорія і технологія розв'язання педагогічних задач : навч. посіб. / Л. О. Мільто — Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. — 156 с. URI: https://lib.iitta.gov.ua/2622/1/MILTO_879-13.pdf

9. Токарева Н.М. Основи вікової психології : навчально-методичний посібник / Н. М. Токарева, А. В. Шамне – Кривий Ріг, 2013 – 283 с. URI: http://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/0564/1757/1/%D0%92%D0%BE%D0%B7%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F.pdf

Текст лекції

1. Загальна характеристика учбової діяльності

Поняття «учбова діяльність» неоднозначно тлумачиться у психолого-педагогічній літературі. У широкому сенсі слова воно іноді неправомірно розглядається як синонім понять «научіння», «учіння» і навіть «навчання».

У діяльнісному контексті (Д.Б.Ельконін, В.В.Давидов, А.К.Маркова, І.О.Зимня) *учбова діяльність* – діяльність суб'єкта, спрямована на оволодіння узагальненими способами учбових дій і саморозвиток у процесі розв'язання

учбових задач, поставлених вчителем, і за посередництвом учбових дій.

За визначенням Зимньої І.О. учбова діяльність є специфічним видом діяльності. Вона спрямована на самого учня як її суб'єкта у плані вдосконалення, розвитку, формування його особистості завдяки усвідомлюваному, цілеспрямованому присвоєнню ним суспільного досвіду у різних видах і формах суспільно корисної, пізнавальної, теоретичної і практичної діяльності. Діяльність учня спрямована на засвоєння глибоких системних знань, що є засобами цієї діяльності, і адекватне та творче застосування цих засобів у різних ситуаціях.

Основні характеристики учбової діяльності:

- учбова діяльність спеціально спрямована на оволодіння навчальним матеріалом і розв'язання учбових задач;
- у процесі учбової діяльності засвоюються загальні способи дій і наукові поняття;
- загальні способи дій випереджають розв'язання задачі, відбувається сходження від загального до окремого (за І.І. Ільєсовим);
- учбова діяльність призводить до змін у самому суб'єкті – учневі (Д.Б.Ельконін);
- у процесі учбової діяльності відбуваються зміни психічних властивостей і поведінки учня залежно від результатів його власних дій; це є активна форма учіння (І. Лінгарт).

Серед власне діяльнісних характеристик учбової діяльності традиційно виділяють суб'єктність, активність, предметність, цілеспрямованість, осмисленість.

Згідно із Д.Б. Ельконіним, учбова діяльність не тотожна засвоєнню – воно є її основним змістом і визначається будовою і рівнем її розвитку.

Засоби учбової діяльності, за допомогою яких вона реалізується, розглядаються у трьох планах:

- ***інтелектуальні дії*** (у термінах С.Л. Рубінштейна – розумові операції), покладені в основу пізнавальної та дослідницької функції учбової діяльності: аналіз, синтез, узагальнення, класифікація тощо;

- **знакові, мовні, вербальні засоби**, у формі яких засвоюється знання, рефлексується і відтворюється індивідуальний досвід;
- **фонові знання**, через залучення до яких нових знань структурується індивідуальний досвід.

Способи учбової діяльності можуть бути різними: репродуктивні, проблемно-творчі, дослідницько-пізнавальні дії.

З позицій діяльнісного підходу О.М. Леонтьєв стверджував, що учіння має місце там і тоді, де діяльність людини керується свідомою метою засвоїти певні знання, навички, вміння й форми поведінки та діяльності. За видами пізнавального досвіду, що набувається, учбова діяльність може бути спрямована на засвоєння

- конкретного досвіду (чуттєвого, раціонального);
- узагальненого досвіду (практичної діяльності, дослідницької, репродуктивної або творчої діяльності).

Результатом учбової діяльності є *засвоєння*, що відображує змістовну сторону учіння.

Засвоєння – це складна інтелектуальна діяльність людини, що включає всі пізнавальні процеси (сенсорно-перцептивні, мнемологічні), що забезпечують прийняття, смислове опрацювання, збереження і відтворення прийнятого матеріалу.

Основні характеристики засвоєння:

- **міцність**, що визначається незалежністю використання засвоєних знань і напрацьованих умінь від часу і ситуації;
- **керованість**, що характеризує засвоєння як спеціально організований процес;
- **особистісна обумовленість** (суб'єктність);
- **узагальнення**, що реалізується за трьома напрямками: узагальнення принципу, програми і способу дії;
- **готовність** (легкість) актуалізації знань, їх повнота і системність.

С.Л. Рубінштейн виділяє чотири основних **етапи (стадії) засвоєння**:

Початковий етап – ознайомлення, що передбачає включення активного свідомого ставлення особистості до сприйнятого матеріалу, виділення його із

загального фону та визначення його суттєвих властивостей. Весь процес сприймання опосередкований розумовою діяльністю.

Осмислення – встановлення найбільш суттєвих зв'язків і відносин у змістовній сутності матеріалу.

Запам'ятовування, що, згідно із теорією С.Л. Рубінштейна, передбачає не лише постійне осмислення, включення до нових смислових зв'язків, але й переосмислення матеріалу. Отже, при організації процесу засвоєння має бути обов'язково передбачений переказ, вільне відтворення учбового матеріалу.

Застосування на практиці, включення нового знання у структуру минулого досвіду або використання його для побудови нового знання, що є не лише результатом учіння, але й способом оволодіння знаннями, їх закріплення, формування навичок.

Продуктом учбової діяльності є

- структуроване і актуалізоване знання, покладене в основу уміння розв'язувати певні задачі у різних галузях науки та практики;
- внутрішні новоутворення психіки і діяльності у мотиваційному, ціннісному і смисловому планах.

Структура учбової діяльності.

На основі *традиційного уявлення про учбову діяльність* як спосіб пізнання узагальнена структура учбової діяльності представлена у науковому доробку І.О. Зимньої, яка серед компонентів називає такі :

- мотивація;
- учбові задачі у певних ситуаціях у різних за формою завданнях;
- учбові дії (предметні та допоміжні);
- контроль, що переходить у самоконтроль;
- оцінка, що переходить у самооцінку.

У контексті *діяльнісного підходу* (В.В. Давидов, Д.Б. Ельконін, П.Я. Гальперін та інші) структура учбової діяльності представлена такими компонентами:

- потребово-мотиваційний;
- програмно-цільовий;
- операційно-дійовий;

- контрольньо-оціночний.

Первинна форма учбової діяльності передбачає колективно-розподілений спосіб виконання учбових дій цілим класом або окремими його групами. В процесі інтеріоризації досвіду формується індивідуальна учбова діяльність, показниками якої є наявність у її суб'єкта (учня) уміння ініціативно і самостійно визначати у предметі відоме і невідоме знання, ставити змістовні питання.

2. Мотиваційний компонент учбової діяльності.

Для досягнення учбової мети в учбовій ситуації суб'єкт має докласти певне зусилля, необхідне для подолання об'єктивних та суб'єктивних перешкод на шляху до гностичної мети – оволодіння певними знаннями, уміннями, навичками. Ефективність учбової діяльності залежить від мотивації.

Мотив (від фр. *motif* – спонукача причина) – психічне явище, що є спонукою до дії. Звичайно ж, мотив – це не будь-яка спонuka, що виникає в організмі людини, а лише внутрішньо усвідомлена спонuka, що відображає готовність людини до дії або вчинку. Таким чином, стимул спричиняє дію або вчинок не прямо, а опосередковано, через мотив: спонукою мотиву є стимул (предмет), а спонукою дії або вчинку – внутрішньо усвідомлена спонuka (мотив).

Кінцеве ставлення людини до виконуваної діяльності відображують дві групи мотивів: **зовнішні** (мотиви-стимули) і **внутрішні**.

Класифікація мотивів учіння

Внутрішні мотиви	Зовнішні мотиви
<i>мотиви, пов'язані із самим процесом учбової діяльності</i>	<i>мотиви, пов'язані із результатом учбової діяльності</i>
Види: бажання дізнаватися про щось нове (пізнавальний інтерес); Радість від подолання труднощів	Мотиви самоосвіти; Мотиви престижу та інші соціальні мотиви; Мотиви уникнення неприємностей; Ігрові мотиви.

Хоча це ділення певною мірою є умовним, однак у першому випадку домінує орієнтація на досягнення певних результатів (зовнішня мотивація), а у

другому – на сам процес (внутрішня мотивація). Наприклад, при рішенні пізнавальних задач може домінувати мотивація престижності, успіху, самоствердження, а може – мотивація самої діяльності (пізнавальний інтерес).

У західній психології для розрізнення двох **видів мотивації** використовують спеціальні терміни:

- **екстринсивна мотивація** – обумовлена зовнішніми умовами і обставинами; мотиви визначаються не змістом діяльності, а опосередковано пов'язаними з нею факторами;
- **інтринсивна мотивація** – внутрішня із особистісним ставленням до самої діяльності; мотиви даної групи породжуються у самій діяльності і визначаються наявністю інтересу безпосередньо до її процесу і змісту.

Під **мотивом учбової діяльності** традиційно розуміють всі фактори, що обумовлюють прояв учбової активності: потреби, цілі, установки, інтереси тощо.

Учбова діяльність полімотивована, тому що процес навчання здійснюється для школярів не у особистісному вакуумі, а у складному переплетенні соціально обумовлених процесів і умов.

Існують різні класифікації учбових мотивів.

В цілому положення про те, що внутрішня мотивація учіння (пізнавальні інтереси, зацікавленість у навчанні) є найбільш успішною і призводить до найкращих результатів у психології є аксіоматичною.

В той же час очевидно, що реальний навчальний процес значною мірою спонукається і зовнішньо мотивуючими факторами, відносно яких мета навчального процесу є засобом або умовою їх досягнення. Серед них: орієнтація на оцінку, різні форми схвалення та покарання, престижно-лідерські моменти тощо.

А.К. Маркова серед мотивів учіння виділяє дві групи:

Пізнавальні мотиви, пов'язані із змістом учбової діяльності і процесом її виконання, що у свою чергу поділяються на підгрупи:

- широкі пізнавальні мотиви, які орієнтують школярів на оволодіння новими знаннями,

- **учбово-пізнавальні мотиви**, які спрямовують школярів на засвоєння способів здобування знань (інтерес до самостійного набуття знань, до методів наукового пізнання, способів саморегуляції учіння, раціональної організації своєї учбової діяльності),

- **мотиви самоосвіти**, що спрямовують школярів на самостійне вдосконалювання способів здобування знань.

Соціальні мотиви, пов'язані із різними соціальними взаємодіями школяра з іншими людьми:

- **широкі соціальні мотиви**, що визначають усвідомлення соціальної необхідності вчитися: прагнення отримувати знання, щоб бути корисним суспільству, бажання виконати свій обов'язок, розуміння необхідності вчитися і почуття відповідальності, бажання підготуватися до професійної діяльності,

- **вузькі соціальні мотиви (позиційні)**, що обумовлюють прагнення зайняти певну позицію (наприклад, лідерську), певне місце у стосунках із оточенням, отримати визнання, схвалення, самоствердитись,

- **мотиви соціального співробітництва**, що сприяють прагненню до усвідомлення ефективності співпраці із іншими, до самовиховання і самовдосконалення.

А.К. Маркова відзначає, що учбово-пізнавальні мотиви формуються у ході самої учбової діяльності, тому важливими є особливості її організації.

Класифікація мотивів учіння (за А.К. Марковою).

Безпосередньо-спонукальні мотиви	Перспективно-спонукальні мотиви	Інтелектуально-спонукальні мотиви
----------------------------------	---------------------------------	-----------------------------------

Засновані на емоційних проявах особистості (яскравість новизна, привабливість особистості педагога бажання отримати винагороду, боязнь отримати оцінку, небажання бути об'єктом обговорення класі).	Засновані на розумінні значущості знань взагалі (прикладний характер знань пов'язування предмету із майбутньою діяльністю самостійною розвинене почуття обов'язку відповідальності, очікування перспектив отримання винагороди).	Засновані на отриманні задоволення від самого процесу пізнання (інтерес до знань, допитливість, прагнення розширити свій культурний рівень, захопленість самим процесом розв'язання навчально-пізнавальних задач).
---	--	--

Класифікація мотивів учіння (за П.М. Якобсоном)

Мотивація негативного характеру, пов'язана із мотивами, закладеними поза самою учбовою діяльністю	Мотивація позитивного характеру, пов'язана із мотивами, закладеними поза самою учбовою діяльністю	Мотивація, закладена у самій учбовій діяльності і безпосередньо пов'язана із метою учіння
Усвідомлення певних незручностей, неприємностей, якщо школяр не буде вчитися (докори батьків і вчителів, страх покарання)	Схвалення оточення, почуття обов'язку, шлях до особистого добробуту, кар'єра, бажання зайняти лідерську позицію у класі.	Розширення світогляду, набуття знань, задоволення допитливості, реалізація своїх здібностей, прояв інтелектуальної активності.

Важливу роль у пізнавальній діяльності людини відіграє визначення суб'єктивної імовірності досягнення успіху при різних способах поведінки і діяльності. Цей прогноз робиться людиною із урахуванням наступних моментів:

- своїх можливостей (наявності знань, умінь, навичок; рівня розвитку необхідних якостей; стану у даний момент),
- оцінки ситуації, в якій людина знаходиться (наявності засобів досягнення мети; поведінки значущих для діяльності інших людей; наявності необхідного часу).

Розрізняють два види мотиву досягнення: прагнення до успіху і прагнення уникати невдачі.

Прагнення до досягнення успіху за Ф. Хоппе або «мотив досягнення» за Д. Макклелландом – це стійке виявлення індивідом потреби досягати успіху у різних видах діяльності. Мотивація прагнення до успіху відповідає здатності переживати гордість і задоволення при досягненні успіху, прагненню бути успішним у різних галузях (тенденція до демонстрації успішності). Цінність успіху залежить від труднощів розв'язуваного завдання, передбачає вибір складних завдань. Для такої людини:

- привабливі ситуації змагання, досягнення;
- вона впевнена в успішному результаті ситуації досягнення;
- шукає інформацію для судження про свої успіхи;
- властива готовність брати на себе відповідальність;
- характерна більша наполегливість при прагненні до мети, завзятість при зіткненні з перешкодами, рішучість у невизначених ситуаціях;
- вона вибирає завдання середнього ступеня складності, маючи адекватний середній рівень домагань, який підвищується після успіху і знижується після невдачі;
- схильна до розумного ризику, одержує задоволення від виконання завдань.

Мотивація уникання невдач відповідає здатності переживати провину й приниження при неуспіху. При вираженому домінуванні цієї мотиваційної тенденції людина особливо не переживає щастя за досягнення, побудником цінності стає невдача (не бути гіршим за інших). Людина просто уникає успіхів. Така людина:

- шукає інформацію про можливості невдачі в ситуації досягнення;
- прагне вибирати або прості (де їм гарантовано 100% успіху), або занадто

складні завдання (де невдача не сприймається як особистий неуспіх);

- схильна приписувати успіхи швидше зовнішнім факторам, ніж власним зусиллям або здібностям, проте невдачі приписує тільки собі;
- більш ефективно працює в умовах слабкої стимуляції.

В результаті безпосередня учбова активність значною мірою заміщається різного роду захисними механізмами, спрямованими на витіснення із структури діяльності фруструючого змісту: агресія, звинувачення, неконструктивна критика тощо.

Основними *факторами, що впливають на формування позитивної стійкої мотивації до учбової діяльності*, є такі:

- зміст учбового матеріалу (має викликати емоційний відгук, активізувати пізнавальні психічні процеси, спиратися на минулий досвід, стимулювати інтерес тощо);
- організація учбової діяльності (дотримання у структурі діяльності трьох етапів: мотиваційного, операційно-пізнавального та рефлексивно - оціночного; використання інноваційних технологій, інтерактивних методів навчання тощо);
- колективні та інтерактивні форми учбової діяльності;
- оцінка учбової діяльності (переважно якісний аналіз досягнень школярів, виявляти причини недоліків);
- стиль педагогічної діяльності учителя.

У формуванні мотивів учіння значну роль відіграють словесні підкріплення, оцінки, що характеризують учбову діяльність особистості (Б.Г.Ананьєв).

Найбільший вплив на академічні успіхи учня здійснює пізнавальна потреба у поєднанні із високою потребою у досягненнях (самоповага, успіх, рівень домагань).

Причини негативного ставлення до учіння:

- учбовий матеріал не сприяє підтриманню допитливості, не відповідає рівню розумового розвитку учнів, рівню наявних знань;
- прийоми і методи роботи не сприяють виникненню пізнавальної активності та самостійності учнів;
- засоби спонукання не узгоджені із причинами негативного ставлення до учіння.

3.Операційний компонент учбової діяльності.

Учбова ситуація є елементом цілісного освітнього процесу і включає у себе два основних компонента: учбову задачу і учбові дії, необхідні для її розв'язання.

Умови створення учбової ситуації (Ітельсон Л.Б.):

- пізнавальна потреба суб'єкта;
- наявність об'єктивних можливостей набути необхідних знань, умінь, навичок (носії необхідної інформації тощо);
- узгодження даного і необхідного;
- певні фізичні, інтелектуальні, операційні можливості розв'язання учбової задачі.

Створення учбової ситуації є передумова і форма подання учневі учбової задачі.

Характеристики учбової задачі:

- учбова задача визначається як певне учбове завдання, що має чітку мету і формулювання, які впливають на розв'язання задачі та її результат. За О.М. Леонтьєвим, задача – це мета задана у певних умовах;
- мета і результат учбової задачі полягають у зміні самого суб'єкта, а не предметів, з якими виконуються дії;
- для досягнення певної учбової мети необхідно розв'язання системи задач;
- учбові задачі задаються у певних учбових ситуаціях і передбачають певні учбові дії – предметні, контрольні, допоміжні(технічні).

Згідно із твердженням А.К. Маркової, засвоєння учбової задачі відпрацьовується як розуміння школярами кінцевої мети і призначення учбового завдання.

Структура учбової задачі. Учбова задача – це системне утворення, у якому обов'язковими є два компоненти:

- предмет задачі у вихідному стані;
- модель предмету задачі, яку потрібно створити.

У трактуванні Л.М.Фрідмана будь-яка задача складається із таких **компонентів**:

- предметна галузь – клас фіксованих означених об'єктів, про які явно або неявно йдеться у задачі;
- відношення, які пов'язують ці об'єкти (постійні та змінні; відомі та невідомі);

- вимоги задачі – вказівки щодо мети розв’язання задачі; те, що необхідно з’ясувати при розв’язанні;
- оператор задачі – сукупність тих дій (операцій), які необхідно виконати щодо умов задачі, щоб її розв’язати (загальні правила, формули, теореми, загальні знання, на підставі яких будується система необхідних учбових дій).

Спосіб розв’язання учбової задачі – це будь-яка процедура, при виконанні якої може бути забезпечено вирішення даної задачі. При розв’язанні задачі одним способом метою учня є знаходження правильної відповіді. Розв’язуючи задачу кількома способами, учень повинен обрати найбільш економне рішення, що потребує актуалізації багатьох теоретичних знань.

Модель розв’язання задачі включає всі частини способу дій: орієнтовну, виконавчу та контрольну частини. Для вирішення задачі суб’єкт повинен володіти певною сукупністю засобів: матеріальних (інструменти, машини), матеріалізованих (тексти, схеми, формули), ідеальних (знання, які використовуються).

Розв’язання задачі, виконання учбової діяльності можливе лише на основі опанування учбовими діями та операціями.

Дія – це одиниця аналізу діяльності, що спрямовує на мету і відображає предмет потреби.

Операція – спосіб виконання дії, прийом, що відповідає певним умовам реалізації діяльності.

Класифікація учбових дій.

Учбові дії можуть розглядатися із різних позицій. У відповідності із типом психічної діяльності виділяють:

- мислительні (логічні) дії, що передбачають здійснення таких операцій як порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення тощо;
- перцептивні дії (упізнавання, ідентифікація тощо);
- мнемічні дії (запам’ятовування, структурування інформації, збереження, актуалізація тощо).

З позиції **суб’єкта діяльності** виділяють дії, що співвідносяться із певним етапом учбової діяльності і реалізують його:

- дія ціклепокладання;

- програмування;
- планування;
- виконавчі дії (вербальні, невербальні, формалізовані, неформалізовані, предметні, допоміжні);
- дії контролю (самоконтролю);
- дії оцінки (самооцінки).

За характером учбової діяльності розрізняють

- репродуктивні дії, спрямовані на відтворення зразка, а також стандартні дії, орієнтовані на дотримання визначених вимог активності, її алгоритму і прийнятих способів виконання;
- продуктивні, творчі, здійснення яких потребує здібностей до проблематизації та пошуку нестандартних способів розв'язування задач за самостійно сформованими критеріями дії.

Означені учбові дії забезпечують успішне розв'язання учбових задач у контексті вивчення основ наук та самостійне виконання навчально-пізнавальних завдань. Основними елементами цієї системи визначаються такі логічні прийоми:

- визначення, або пояснювання понять;
- порівнювання й класифікація;
- аналіз та синтез;
- узагальнення і конкретизація, систематизація інформації; доведення і спростування тощо.

4. Контроль і самоконтроль у структурі учбової діяльності

У загальній структурі учбової діяльності значне місце відводиться діям *контролю* (самоконтролю) і *оцінки* (самооцінки). Це обумовлено тим, що будь-яка дія є довільною, регульованою лише за умови контролювання і оцінювання у структурі діяльності.

Суб'єкт учіння може припускатися помилок у процесі виконання учбових дій: недостатньо докладно виявляє властивості предмета чи засобів дії, не бачить можливих впливів зі сторони навколишнього середовища, переоцінює власну фізичну силу, інтелектуальний потенціал, уважність, пам'ять тощо. Результатом цього є помилки

виконання дії, продукт виявляється дефектним. Цим зумовлюється необхідність контролю у процесі учбової діяльності.

Засобами контролю учбових дій виступають знання й зразки компонентів виконавських учбових дій.

Контроль передбачає три ланки що утворюють структуру внутрішнього контролю суб'єкта діяльності за її реалізацією:

- модель, образ необхідного, бажаного результату дії;
- процес порівняння цього образу і реальної дії;
- прийняття рішення щодо продовження і корекції дії.

Види контролю

Критерії	Види
За масштабом цілей навчання	<ul style="list-style-type: none"> • стратегічний • тактичний • оперативний
За етапом навчання	<ul style="list-style-type: none"> • початковий (відбіркового) • учбовий (проміжний) • підсумковий (заклучний)
За часовою спрямованістю	<ul style="list-style-type: none"> • ретроспективний • випереджувальний • поточний
За частотою контролю	<ul style="list-style-type: none"> • разовий • періодичний • систематичний
За широтою контрольованоїгалузі	<ul style="list-style-type: none"> • локальний • вибіркового • суцільний
За організаційними формами навчання	<ul style="list-style-type: none"> • індивідуальний • груповий • фронтальний
За формою соціального опосередкування	<ul style="list-style-type: none"> • зовнішній (соціальний) • змішаний (взаємоконтроль) • внутрішній (самоконтроль)
За способами здійсненняконтролю	<ul style="list-style-type: none"> • письмовий • усний • стандартизований і не стандартизований • машинний • матричний тощо

Серед основних загальних операцій контрольних дій виділяються такі:

- порівнювання операцій виконавських дій, що реалізуються, та їхніх результатів із зразками якостей їхніх предметів; оцінка збігу реального ходу цих дій та їхніх результатів із заданими або нормативними параметрами;
- внесення корекцій відповідно до зразків у випадку їхнього розходження.

Учбова діяльність не може здійснюватися самотійно за відсутності її рефлексивно-оціночних складових, представлених діями контролю та оцінки, які функціонують як самооцінка і самоконтроль діяльності.

Самоконтроль – дія, що потребує одержання суб'єктом інформації про адекватність процедури, яку він виконує, і відповідність кінцевого результату ідеальному зразкові.

Процес самоконтролю будується таким чином:

- суб'єкт повинен одержати інформацію про характер виконуваних операцій, потім дослідити властивості одержаного продукту;
- суб'єкт зіставляє одержану інформацію з інформацією про нормативно дану процедуру, задані якості продукту й оцінює ступінь їхньої відповідності;
- на основі цієї оцінки приймається рішення про продовження діяльності або внесення корекцій.

За умов традиційного навчання самоконтроль учня формується стихійно шляхом нескінченних спроб і помилок за кінцевим результатом або як результат наслідування вчителя (*підсумковий самоконтроль*). Проте більш продуктивними є такі види самоконтролю як *поопераційний* та *перспективний* самоконтроль, що потребують цілеспрямованого формування.

Поопераційний (поточний, покроковий) самоконтроль забезпечує корекцію діяльності й стеження за правильністю розгортання дій, їх послідовністю, усвідомлення зробленого і дій, які необхідно виконати.

Перспективний (плануючий) самоконтроль передбачає випереджувальне зіставлення учбових дій із власними можливостями ефективного їх виконання у розумовому плані, умовивідно.

Стадії прояву самоконтролю щодо засвоєння матеріалу (П.П. Блонський):

1. Відсутність будь-якого самоконтролю. Учень не засвоїв матеріал і не може, відповідно, нічого контролювати.

2. Стадія «повного самоконтролю», на якій учень перевіряє повноту репродукції засвоєного матеріалу і правильність репродукції.

3. Стадія вибіркового самоконтролю, при якому учень контролює, перевіряє лише головне за контрольними питаннями.

4. Відсутність видимого самоконтролю, контроль здійснюється на підставі попереднього досвіду, на основі певних деталей, ознак.

Самооцінка – це процес оцінювання особистістю власної діяльності на різних етапах її здійснення. Вона фіксує відповідність або невідповідність результатів засвоєння інформації учбовій ситуації.

Розрізняють два основні види самооцінки:

- **ретроспективна** самооцінка - оцінка результатів своєї діяльності за критерієм «задовільно-незадовільно»;
- **прогностична** самооцінка – оцінка учнем своїх власних можливостей щодо спроможності впоратися із навчальним завданням, яке пропонується до виконання.

Важливим параметром самооцінки учбової діяльності є її адекватність. Формування адекватної самооцінки учнями своїх реальних і потенційних можливостей може бути досягнутим за такої організації навчання, коли самі учні долучаються до спільної учбово-оціночної діяльності.

Така форма організації навчання складається із трьох умовних *етапів*, що відображують перехід від зовнішніх форм оцінювання до самооцінки (інтеріоризація дії оцінювання):

1. Провідна роль у оціночній діяльності зберігається за педагогом.
2. Залучення учнів до самостійної оціночної діяльності в умовах їх колективної учбової роботи. При цьому кожний із учнів приймає на себе контрольні-оціночні функції вчителя відносно своїх однокласників. Отже учнівська взаємооцінка виступає як первинна форма оцінного співробітництва і як форма первинного досвідусамостійного оцінювання.
3. Перехід до самостійного оцінювання власної учбової діяльності і поведінки. При цьому формування оцінки себе здійснюється у ретроспективному і прогностичному напрямках.

5. Самостійна учбова діяльність.

Уміння вчитися самостійно є інтегральною характеристикою особистості. У

контексті діяльнісного підходу **самостійна учбова діяльність** – це організована самим школярем під впливом його пізнавальних мотивів робота у спеціально відведений час в умовах самоконтролю та опосередкованого системного впливу вчителя. Розвиток самостійності у навчанні передбачає перехід від учбової діяльності школяра під контролем вчителя до такої діяльності, коли учень потребує лише самоконтролю для ефективного виконання учбових дій. Першими дидактично виправданими завданнями є передання учневі для самостійного виконання самооцінку, далі – самоконтроль, згодом – визначення способів і завдань навчальної роботи. За психолого-педагогічною структурою самостійна робота учня складається із таких *елементів*:

- завдання вчителя й спеціально відведений час для його виконання;
- виконання цього завдання без безпосередньої участі педагога;
- подолання учнем пізнавальних труднощів, розумового або фізичного напруження для виконання поставленого завдання.

Основними детермінантами самостійної учбової діяльності школяра можна вважати такі:

1. Здатність до саморегуляції, спроможність до моделювання власної діяльності та адекватного її оцінювання.
2. Оволодіння повноцінною учбовою діяльністю у єдності всіх її компонентів:
 - усвідомлення внутрішньої мотиваційної основи самостійної учбової діяльності, власної пізнавальної потреби;
 - осмислення мети самостійної роботи – ближньої та віддаленої (наприклад, задоволення окремої пізнавальної потреби чи підвищення рівня інтелектуального розвитку), власного досвіду виконання самостійних учбових завдань; прийняття учбової задачі, надання їй особистісного смислу;
 - усвідомлення індивідуальних особливостей своєї навчальної діяльності, визначення власних інтелектуальних, особистісних і фізичних можливостей;
 - розроблення плану самостійної роботи, добір адекватних дидактичних засобів і способів реалізації поставлених цілей;
 - визначення форм і часу самоконтролю.

Засвоєння загальних прийомів учбової роботи школярів - «навчитись вчитися»:

- прийомів смислового опрацювання тексту (виділення загальних ідей,

усвідомлення законів, правил, формул), складання опорних конспектів, схем тощо;

- прийомів культури читання (динамічне читання великими синтагмами) та культури слухання, конспектування, роботи з книгою (анотації, реферування, рецензування) тощо;
- прийомів запам'ятовування – структурування навчального матеріалу, використання прийомів мнемотехніки;
- прийомів зосереджування уваги, що спираються на використання різних видів самоконтролю (поетапну перевірку роботи, визначення порядку перевірки тощо);
- прийомів пошуку додаткової інформації: робота зі словниками, довідниками тощо;
- прийомів раціональної організації часу, розумного розмежування праці та відпочинку, усвідомлення загальних правил гігієни праці (режим і порядок на робочому місці, освітлення тощо).

Ю.М. Кулюткін розумову самостійність визначає як важливу якість особистості, що характеризує здатність здійснювати самоуправління своєю діяльністю і є основою творчої спрямованості людини, продуктивності її діяльності. Розумова самостійність виявляється у здатності школяра ставити перед собою цілі діяльності, визначати задачі, вибирати засоби та способи їх розв'язання. Самостійність обумовлює також і спроможність людини планувати, організовувати, регулювати свою діяльність, визначає здатність до самоконтролю та самооцінки.

Можна умовно виділити *три рівні розумової самостійності* (за складністю навчальних задач, які розв'язують учні):

- учні вміють самостійно розв'язувати типові задачі, що потребують простого відтворення засвоєних на уроці способів використання знань;
- учні виявляють здатність самостійно розв'язувати нестандартні задачі, самостійно відшукувати способи дій, встановлювати міжпредметні зв'язки, узагальнювати, класифікувати, доводити тощо;
- учні здатні самостійно розв'язувати творчі задачі, у творчих пошуках спроможні до перенесення знань, умінь та навичок.

Отже, самостійна робота є цілеспрямованою, внутрішньо мотивованою,

структурованою самим суб'єктом у сукупності виконуваних ним дій і корекції за процесом і результатом діяльності. Її виконання потребує досить високого рівня самосвідомості, рефлексивності, самодисципліни, особистої відповідальності, приносить учневі задоволення як процес самовдосконалювання і самопізнання.

6.Змістовний компонент учбової діяльності. Формування і розвиток навичок.

Як предмет і продукт діяльності учіння, *досвід людини* – це *знання* про сутнісні характеристики об'єктів дійсності, а також дії та операції перетворювання їх при розв'язанні практичних і пізнавальних задач: *вміння* – способи використання й здобування знань у практиці індивідуальної діяльності та *навички* – автоматизовані прийоми виконання дій.

Основним змістом навчання є опанування системою знань у поєднанні із опануванням відповідними навичками.

Знання людини можуть існувати в індивідуальній свідомості на рівні

- *уявлення*, в якому відображено лише зовнішні наочні ознаки предметів;
- *понять*, у яких зафіксовано суттєві ознаки явищ.

Знання про явища дійсності та про способи дії з ними можна охарактеризувати з позиції його змістовних і формальних характеристик:

- до *змістовних характеристик* знань належать їхня повнота, диференційованість, узагальненість, характер взаємовідносин (підлеглий або координаційний, субпідлеглий) компонентів знання та порядок здійснення;
- *формальні характеристики* знань змінюють себе по мірі інтеріоризації: матеріальна (матеріалізована) форма, що проявляється у предметах дійсності як певних носіях інформації, вербальна форма, що є символічно означеною словом, та розумова форма.

Виділяють такі *стадії процесу засвоювання знань*: первинне ознайомлення із матеріалом або сприйняття його у широкому розумінні слова із урахуванням його структурованості, логічності й доступності;

- осмислення матеріалу, включення його у нові смислові зв'язки й переосмислення (особливо корисними щодо цього є самотійне відтворювання матеріалу, оскільки, формулюючи власну думку, людина формує її);

- закріплення матеріалу, в процесі якого із необхідністю відбувається перевірка й самоконтроль адекватного усвідомлення, виявляються місця, що потребують додаткового усвідомлення;
- опанування матеріалом, що передбачає можливість оперування ним у різних умовах, застосовуючи його на практиці для розв'язання задач [8,с.168-169].

Формування і розвиток навичок у процесі учіння. Навички відіграють значну роль у житті людини, оскільки стабілізують розвиток знань, умінь та здібностей.

На початку засвоєння певної дії людина має довільно визначати і контролювати як саму дію, спрямовану на досягнення мети, так і окремі операції, рухи, за посередництвом яких дана дія виконується. У результаті повторного вирішення задачі людина набуває можливості виконувати дію як єдиний цілеспрямований акт, що не потребує постійного свідомого контролю за реалізацією окремих операцій.

Під **навичкою** традиційно розуміють дію, автоматизовану у результаті чисельних повторень. Навичка характеризується відсутністю спрямованого контролю свідомості, оптимальним часом виконання, якістю.

Навички не лише використовуються, але й формуються у процесі діяльності. Діяльнісна сторона розвитку навички представлена зокрема у концепції Л.Б. Ітельсона.

Розвиток навички (Л.Б. Ітельсон).

Етап розвитку навички	Характер навички	Мета навички	Особливості виконання дії
Ознайомчий	Осмилення дій та їх уявлення	Ознайомлення із прийомами виконання дій	<ul style="list-style-type: none"> * Чітке розуміння мети, але непевне – способів її досягнення * Вельми грубі помилки при дії
Підготовчий (аналітичний)	Свідоме, але невміле виконання	Оволодіння окремими елементами дії; аналіз способів їх виконання	<ul style="list-style-type: none"> * Чітке розуміння способів виконання дії, але неточне і нестійке її виконання * Багато зайвих рухів, напружена увага * Зосередженість на власних діях; поганий контроль

Стандартизуючий (синтетичний)	Автоматизація елементів дії	Узгодження поєднання елементарних рухів у єдину дію	* Підвищення якості рухів, їх об'єднання, усунення зайвих перенесення уваги на результат * Покращення контролю перехід до м'язового контролю
Варіативний (ситуативний)	Пластичне пристосування до ситуації (уніфікація)	Оволодіння довільною регуляцією характеру дії	* Гнучке доцільне виконання дій * Контроль на основі спеціальних сенсорних синтезів * Інтелектуальні синтези (інтуїція)

Фактори формування навичок :

- правильний розподіл вправ у часі;
- розуміння, осмислення учнями принципу, основного плану виконання дії;
- знання результатів виконуваної дії;
- вплив раніше засвоєних знань і вироблених навичок на даний момент на учіння;
- раціональне співвіднесення репродуктивності і продуктивності.

Умови успішного формування навичок:

- цілеспрямованість;
- внутрішня мотивованість і зовнішня інструкція, що створюють установку;
- правильний розподіл вправ під час навчання;
- включення тренуваного уміння до значущої учбової ситуації;
- необхідність постійних для учня знань про результати виконання дії;
- розуміння учнем загального принципу, схеми дії, до якого включено дію, що тренується;
- врахування впливу перенесення і інтерференції раніше вироблених навичок.

В якості **об'єктивних показників сформованої навички** у педагогічній психології називають такі **зовнішні критерії**:

- правильність і якісність навичок оформлення (відсутність помилок);

- швидкість виконання окремих операцій або їх послідовності. До *внутрішніх критеріїв* відносять такі:

- відсутність спрямованості свідомості на форму виконання дії;
- відсутність напруження і швидкої втомлюваності;
- випадіння проміжних операцій (редуцированість дій).

Дія, закріплена у навичках, моделюється людиною на засадах усвідомлення методу дії, на розумінні принципу операцій.

Навички формуються і розвиваються у процесі діяльності з тим, щоб долучитися до неї на засадах підпорядкованого компоненту.